

УДК 811.124:340.113

Г. М. Тарасова

ВІДНОСНО ТЕНДЕНЦІЙ ФОРМУВАННЯ ЛАТИНСЬКОЇ ЮРИДИЧНОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ

При уважному розгляданні деяких латинських юридичних фраз не можна не звернути увагу на те, що деякі з них виражають думки, протилежні тим, що містять у собі інші сентенції. Річ у тім, що на зміст тих чи інших сентенцій справили свій вплив історичні часи, що їх породили.

Латинська юридична фразеологія має більш ніж 2000-річну історію свого існування. Змінювались віки та епохи, здійснюючи свій вплив – позитивний або негативний – на тенденції її формування та розвитку. При цьому не слід забувати те, що процес формування латинської юридичної афористики був тільки складовою частиною розвитку європейського права, яке народилося в Лаціумі, в античному Римі.

У середньовіччі, коли Римська імперія припинила своє існування, а на її відламках йшло становлення нових західноєвропейських країн, у міру становлення державності в цих країнах надзвичайно актуальним був попит на використання правових настанов, на вивчання, систематизування та пропаганду права. Так, наприклад, ще в XI сторіччі в місті Болонья в Італії виникає університет, який за короткий час зазнав всесвітню славу саме завдяки тому, що він став зосередженням вивчання римського права, центром відродження юриспруденції. Юнаки з усіх країн їхали навчатися саме сюди, тут сформувалася іменита корпорація професорів. І історична заслуга Болонського університету на ранній стадії його існування якраз і полягає у викладанні римського права численним та різноплеменним слухачам, які по закінченні цього навчального закладу ставали неперевершеними пропагандистами римського права у зв'язку з тим, що вони разносили його славу по всьому світу.

У діяльності цієї Болонської школи відмічаються два напрями:

– перший полягав у базовому вивченні джерел римського права, і при цьому особиста увага приділялась головній частині Корпусу Юстиніана – Дигестам;

– другий напрям полягав у вимозі Болонської школи того, щоб як при викладанні, так і в застосуванні римського права в практичній діяльності юристи суворо дотримувались норм законів, що були викладені в Кодексі Юстиніана, бо в період, що був попереднім до виникнення Болонського університету, юристи стали дозволяти собі надто вільно ставитись до норм римського права [2]. У цьому не було нічого надзвичайного, якщо згадати звичаї тієї епохи, яка характеризувалась в Європі нескінченними війнами між феодалами, кривавими релігійними війнами та лютованням інквізиції з її кострами, що палали во всіх містах Європи.

Слід нагадати, що в період формування юриспруденції в античному Римі головним був принцип: «Summum ius est summa iniuria – найбільш суворий

закон є найбільшою несправедливістю» (тобто йдеться про фетишизацію права, коли, доведене до абсурду, воно перетворюється на свою протилежність).

Але в часи падіння Римської імперії, у часи нашествия до Риму варварських племен та безправ'я цей гуманний постулат вже змінюється на інший: «*Dura lex, sed lex* – суворий закон, але закон».

Також суперечним до принципу «*Summum ius est summa iniuria*» є вираз «*Pereat mundus, fiat iustitia* – хай руйнується світ, але здійсниться правосуддя» (автором цього девіза був Фердинанд I, один із імператорів Священної Римської імперії); у такій юридичній формулі знайшли своє втілення жорстокі, нелюдські закони середньовіччя.

І вже зовсім жахливою здається середньовічна настанова на те, що найбільш ефективним засобом здобуття доказів провини є тортура, яка в судовому процесі в ті часи мала назву «*Regina probationum* – королева доказів». У судовому процесі в середньовіччі почали також використовуватись так звані ордалиї під загальною назвою «*Iudicium Dei* – суд Божій», їхніми складовими частинами були: «*iudicium ferro*» (то була тортура з накаленим залізом), «*iudicium ignis*» (тортура з вогнем) та «*iudicium aquae*» (тортура з використанням води), і при цьому вважалося, що на боці невинуватого – Бог. Слід нагадати, що в античному Римі в судових процесах категорично заперечувалося використання тортур стосовно римських громадян.

«*Ultima ratio regum* – останній доказ королів» – такий напис з'явився на гарматах з часів французького короля Людовика XIV, і цей вираз став також дипломатичною формулою оголошення війни. Взагалі, висвічується те, що нормою во взаємовідносинах між країнами, між громадянами країн в Європі тих часів був принцип, озвучений Гоббсом у таких словах: «*Bellum omnium contra omnes* – війна всіх проти всіх».

І навіть якщо повернутися до раннього періоду діяльності Болонського університету, то доречно згадати, що його професори промовили настанову на те, що «в разі колізії між такими категоріями, як *ius* (право) та *aequitas* (справедливість, рівенство), перевагу повинна мати правова норма *ius*».

Але ж в античні часи на зорі появи та початку формування римського права пануючими були протилежні тенденції, якраз *aequitas* мала перевагу над *ius*. Про те свідчать такі юридичні сентенції, як:

«*Aequitas naturalis praeferranda est rigori iuris* – природна справедливість є переважною над надмірною суворістю права»;

«*Aequitas et bonum est lex legum* – справедливість та благо – це закон законів»;

«*Ius est ars boni et aequi* – право є мистецтво добра та справедливості» [1].

Римське право протягом всієї античності зазнало різні періоди у своєму розвитку, але незалежно від етапу незмінною була його гуманістична спрямованість. Поняття справедливості та рівності (*aequitas*=*aequum*) виступало найважливішим принципом у правовій творчості, центральною та визначальною категорією римської юриспруденції. Це поняття включало до себе в першу чергу рівність усіх перед законом; головним з правил судового процесу було таке:

«Aequitas in iudiciis inter litigantes spectanda est – у судах повинно бути дотриманим рівне ставлення судді до протилежних сторін»;

«Audiatur et altera pars – нехай буде вислухана й інша сторона»;

«Iustitia est fundamentum regni – справедливість є основою держави».

Цицерон, наприклад, пропонував «...установою (загальної) рівності використовувати однакові закони як для вищих, так і для нижчих слоїв населення – ...aequitate constituenda summos cum infimis pari iure retinere». І він же закликав «...pro aequitate contra ius dicere – дотримуватись гуманності проти букви закону» (тут слово aequitas у нього має такі відтінки, як «людяність, доброзичливість»).

Іншими словами, у римському класичному праві aequitas (справедливість) ніби контролювало ius (право) і, у міру можливості, пом'якшувало його суворість. У цьому зв'язку доречно процитувати деякі вислови найбільш славетних римських юристів:

«In omnibus, maxime tamen in iure, aequitas spectanda est – в усіх справах, особливо в праві, слід дотримуватись справедливості» (Павло);

«Ubi aequitas evidens poscit, subveniendum est – там, де цього справедливість потребує, слід допомогти» (Марцелл);

«Licet hoc iure contingat, tamen aequitas dictat – хоча на то є право, однак справедливість потребує...» (Ульпіан).

У багатьох юридичних фразах поруч зі словом «aequitas» присутні слова: «bonum – благо»; «bonus – хороший, добрий, добросовісний»; «bene – добре, сумлінно», напр.:

«Ius est ars boni et aequi – право є мистецтво добра та справедливості»;

«Aequitas et bonum est lex legume – справедливість та благо це закон законів»;

«Beneficium – особлива законна пільга, що дається одній особі або групі осіб»;

«Vona gratia – прихильно, доброзичливо»;

«Voni cives – добропорядні громадяни Риму незалежно від стану»;

«Voni mores – добрі звичаї»;

«Vonis nocet qui malis parcit – порядним людям шкодить той, хто поганих щадить (жаліє)»;

«Voni et legales homines – люди добропорядні, що діють за законом (та можуть бути присяжними)»;

«Vonorum possessor – добросовісний власник майна».

Слід додати те, що за часів Стародавньої Республіки у римлян склався ідеал «доброго громадянина – bonus civis», під цим визначенням мався на увазі гарний сім'янин, економний господар, державний діяч та доблесний воїн (наємної армії тоді ще не було). «Voni cives» – добропорядні громадяни Риму, покірні закону, які поважали своїх магістратів та не були прихильниками заколотів та безладдя. Природним є те, що перш за все знатні патриції були зацікавлені в тому, щоб усіх громадян Риму підігнати під такий шаблон, але не можна не визнати й того, що і простим римлянам такий ідеал завжди подобався (слід згадати про те, що плебеї вели боротьбу з патриціями за зрівняння в правах, хоча

й наполегливо, але без кровопролиття, завжди за допомогою одних тільки законів, і в цьому відбився статечний характер античних римлян). А тих, хто найбільше вписувався в еталон «boni cives», на народних зборах призначали цензорами, довіряючи їм охорону «добрих звичаїв – boni mores».

В античному Римі принципи юридичні взагалі базувались на таких поняттях, як совість, порядність, чесність, повага до інших, людяність, вірність та ін. Одне тільки таке поняття, як «повага», в юридичних фразах виражалось багатьма термінами, наприклад aestimatio, reverentia, pietas, honorificentia та ін. Численні з цих понять римляни обожествляли. Так, Цицерон у своєму трактаті «De legibus» («Про закони»), формулюючи питання про релігійні зобов'язання громадян, вказує на те, що, за його точкою зору, римляни повинні шанувати не лише центральних богів, які завжди були на небесах (Юпітера, Юнону, Мінерву, Марса та ін.), але також і тих, кого на небо привели їхні заслуги (Геркулеса, Ескулапа, Діоскурів, Квіріна та ін.), а також і тих, які відкривають людям шлях на небо (Розум, Мужність, Вірність). Слід шанувати й такі блага, як Здоров'я, Перемогу, Допомогу, Надію, бо дух розправляється, коли він чекає змін на щось гарне та добре. Далі Цицерон говорить про те, що такі гуманні якості повинні мати храми для того, щоб люди, які ними обдаровані, знали, що вони розміщені в їх серцях самими богами [5].

І дійсно, не тільки в самому Римі, а й в багатьох інших містах Італії були побудовані храми таким богам, як Virtus (Мужність), Pietas (Благочесність), Honos (Честь), Fides (Вірність) та ін. [6].

Культ богині Fides прийняв ще Нума Помпілій, другий із сьоми римських царів, і тому дотримання Fides мало релігійну санкцію. На Fides базувались відносини між патронами та клієнтами, які, до речі, не регулювались цивільним правом (ius); між громадянами, які уклали різноманітні угоди; між Римом та союзниками; найважливішу роль відіграла Fides і в присяганні римських воїнів.

У зв'язку з цим Fides перетворилась на опір в усіх правовідносинах, на один із основних творчих елементів римського правового мислення. Поняття Fides послужило основою цілого ряду юридичних інститутів, таких як:

– fideicommissum – заповіт, що зобов'язує передавання спадщини третій особі, яка сама внаслідок тих чи інших обставин не може виступати як спадкоємець; а раніше то було лише усне прохання власника спадщини до спадкоємця виконати його яке-небудь посмертне побажання;

– fiducia – перенесення на основі довіри права власності на будь-яку річ на довірену особу;

– fideipromissio та fideicommissio – різні види доручення.

Поняття Fides уособлювало і власну чесність, і моральне зобов'язання всіх людей виконувати свої обов'язки, взаємну довіру контракуючих сторін, яка була означена юридичною формулою під назвою «bona fide» (за власною волею, добровільно).

Настанова «bona fide» закріплювала неформальні договори, потім вона почала здійснювати вплив і на інші галузі права: зобов'язального, речового, спад-

кового і навіть публічного. Настанова «Bona fide» стала складовою частиною цілого ряду юридичних настанов, наприклад:

«Eorum qui bona fide absunt, ius non corrumpitur – не порушуються права тих, хто є відсутніми за поважною причиною»;

«Bona fides exiquit, ut quod convenit fiat – добросовісність потребує, щоб договір реалізувався»;

«Bona fides semper praesumitur, nisi malam fidem adesse probetur – там презюмується добросовісність, де немає доказів злого наміру».

В останньому з виразів йдеться про презумпцію невинності. Латинською мовою «praesumptio» означає «припущення», і принцип цієї презумпції був основоположним у римському праві. Численні юридичні сентенції оговорюють цей принцип, і для доказу можна навести лише деякі з них:

«Nemo praesumitur malus – ніхто не презюмується злочинцем»;

«In dubio abstinere – при сумніві слід утриматися»;

– «In dubio pro reo – при сумніві – на користь підсудного»;

«Paribus sententiis reus absolvitur – при розділенні думок суддів порівно обвинувачений виправдовується»;

– «In iudicando criminosa est celeritas – при проведенні суду поспішність є злочинною» і т. ін.

Античний Рим був, як відомо, державою рабовласницькою, і не має сенсу заперечувати наявність у римській юриспруденції норм, які це рабовласництво закріплювали [4]. Але не треба забувати і про те, що високі морально-етичні принципи були закладені в римському праві ще задовго до того, як рабовласництво стало явищем широко поширеним, тобто в часи так званого патріархального рабства, коли рабами, крім військовополонених, могли стати також кабальні боржники і навіть бідні родичі. Тоді раби ще не розглядалися як речі, вони ще мали деякі, хоча й мінімальні, права: будь-який раб мав змогу виступати довіреною особою або бути усиновленим. За свої провини він відповідав у суді, тоді як в більш пізні часи покарання рабу вже визначав його господар [3]. Але гуманістичні тенденції у справі розвитку римського права продовжували відігравати основну роль протягом усього періоду античності.

На закінчення слід нагадати про те, що справа популяризації юридичних знань була актуальною в усі часи, і особливо тоді, коли змінюються соціальні напрями. Тоді з особливою рельєфністю проступає властива праву багатівікова мудрість, її регулятивний характер та його стабілізуюча роль. І здається доречним рекомендування тим особам, які якраз і займаються пропагандою і викладанням латинської юридичної фразеології та афористики, не забувати робити акцент на наявності в ній гуманістичних принципів найвисочайшого звучання.

Література

1. Латинская юридическая фразеология / Сост. проф. Б.С. Никифоров. – М.: Юрид. лит., 1979.
2. Основы римского гражданского права / А.А. Подпригора. – К.: Вища шк., 1990.
3. История древнего Рима / Под ред. В.И. Кузицина. – М.: Высш. шк., 1981.
4. История древнего мира / Гл. ред. вост. лит. – М., 1989.
5. Cicero Marcus Tullius. Marci Tulli Ciceronis scripta quae manserunt omnia / Ed. Giomini. – Leipzig, 1975.
6. Boyancee P. Etudes sur la religion romaine. – Paris, 1972.

УДК 340.113:651.7

*Л. В. Ніжнікова***РОЛЬ ДІЛОВОГО ЮРИДИЧНОГО ЛИСТА В РОЗВИТКУ
МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН І ЙОГО КЛАСИФІКАЦІЯ**

У даний час, коли дуже швидко розвиваються міжнародні зв'язки – економічні, культурні, політичні, роль ділового юридичного листа в цьому розвитку дуже велика. Будь-який офіційно-діловий лист, у тому числі і юридичний, служить для зв'язку між закладами, організаціями, фірмами і окремими особами. Специфіка ділового листа полягає в тому, що він не тільки служить засобом передачі інформації чи впливу на адресата, але й виступає юридичним документом. Він становить собою різновид офіційно-ділових документів, які реалізують офіційно-діловий стиль з притаманними йому загальними властивостями.

Обмірковуючи ділові взаємовідносини людей, він виходить, зокрема, у сферу міжнародних зв'язків (наприклад, перевезення вантажу в різні порти світу; спільні морські круїзи з іноземними компаніями й укладання, у зв'язку з цим, певних угод, контрактів між зацікавленими сторонами; подання позову за завдану шкоду при перевезенні вантажу або за невиконання взятих обов'язків згідно з укладеними договорами і т. ін.). Яким чином лист, який фіксує весь процес переговорів урегулювання конфлікту і угоди, досягнутий партнерами в результаті цих переговорів і відповідно до літери закону, набуває значимості і статусу юридичного документа. Звідси – специфіка його оформлення: жорстка послідовність і точність у викладенні фактуальної та просторово-часової інформації, об'єктивність оцінок, чіткість у формуванні пропонованих рішень. Тому мові ділового юридичного листа притаманні: традиційність засобів вираження, суворість композиції, особлива фразеологія, синтаксичні штампи, відмова від використання всієї різноманітності виразних засобів мови – бо мова документа потребує насамперед чіткості й неможливості будь-яких кривотлумачень [1].

Ділове мовлення внаслідок своїх комунікативно-прагматичних властивостей, як правило, не має емоційно-експресивного забарвлення. Однак це не означає, що стиль висловлювання в офіційному листі завжди нейтральний згідно із своїм тоном. У залежності від конкретного змісту листа він може бути і навмис-